

а в а н п о с т и повість

РОЗДІЛ ПЕРШИЙ

люди, машини

Мелянхолійно кружляють в повітрі і тихо лягають на асфальт ніжні пухнасті метелики.

Перший сніг густо роїться над містом, а в сутінках ночі булькати прожектори, що на майдані залізного Фелікса, гігантським розтрубами ллють від себе сріблясте молоко. Крізь безладний ажур віхоли тмяно світять незлічими вікна Палацу промисловости, і дивна симетрія їхніх вогнів говорить про стиль доби...

Ясний він, могутній, як наше сьогодні, і світлий, як дорога у завтра.

До будинку ЦК партії з тихим м'яким шелестом підповзають авто. Уривчасто, погрозово сигналізують сирени, положаючи роззяв і романтичних мрійників, які ще не засвоїли правил вуличного руху.

З авто вистрибують люди, звично хряпають дверчатами машин, і на зосереджені обличчя їм першими холодними поцілунками лягають сніжинки.

Тоді обличчя людям яснішають, зморшки над бровами тануть разом з сніжинками, а люди мчать мармуровими сходнями, на ходу перекидаючись кудими, немов обрубаними фразами. Високі масивні двері, невинно обертаючись, немов лопаті млинового кола, хапають з вулиці прибулих і спроваджують їх у блискучий вестибюль ЦК. На одяг багатьом зима вже поклала своє мінливе тавро. Побілила шапки, плечі, бороди.

Електрикою залито сходні.

Велетенські вікна здається всотують у себе світ потужних електро-ламп і конденсованими пасмами передають його на майдан залізного Фелікса, на залюднені вулиці столиці, на безмежні простори Республіки.

Шість поверхів великого будинку залято світлом. З-за дверей кімнат ледве чути перегук телефонів, напружений, гарячковий стук ремінгтонів та ще коритарами в різних напрямках заклопотано снують товариші.

Мозок кляси працює і вдень, і вночі чітко, безперебійно, наче добре доглянутий мотор.

А вже голоси тих, що прибувають, заповнили коритари і велику яскраво освітлену залю засідань. Залю засідань нагадає студентську аудиторію, але ті, що прийшли сюди, люди різного віку, статі, і навіть одягу, порушують ілюзію храму науки.

Невеликими групами розкидалися по залі комунари і стримані-урочистий гамір переливається різними тонами, підлеглий своїм невидимим законам.

Біля вікна, що виходить у темні сутінки двору, схилилася на лутку постать.

Вухата шапка-комунарка низько впала на очі, жовтий козушок міцно облягає опукуваті широкі плечі.

Дебелі військові чоботи, очевидно, ще не бачили осіннього бруду.

Людина, поклавши блокнот на лутку, уся ввійшла в писання. Оливець грайливо мережав аркушики, не швидко сподіваючись на відпочинок.

Рівний, притишений гамір і окремі вигуки не могли перешкодити власникові вухатої шапки робити свою справу.

— Марку, здоров! Чи ти не заповіта часом складаєш?

До вікна підійшов високий, літній комунар. Сиві невеликі вуса. Обличчя в зморшках. Глибоко посажені карі очі багато бачили радості і горя. Тепло від них повіває.

Од вікна підвелася шапка, і темносірі очі молодо засвітилися іскорками сміху.

Оливець затанцював між пальцями.

— Здоров, старина! На цей раз ти вгадав. Пишу заповіта членам бюро, що треба зробити в цеху за час моєї відсутності.

Потім, після короткої павзи:

— Це ж, мабуть, місяців на два, як ти гадаєш?

— До переможного кінця,—лаконічно відповів старий, а потім, важко відхнувши, додав:

— Ох-х! Хлібець наш насушний. Швидше вже давай свої трактори, Марку. Тоді менше доведеться нам місити грязь осінню.

— Диви, ти справді грязюки злякався. Адже чоботи на тобі добрячі, а бруду й у місті досить.

— Та воно таке—швидко погодився старий.

Марко Обушний, секретар партколективу механоскладального цеху тракторного заводу заховав до бокової кишені блокнот і повернувся до вікна.

Обоє комунарів—старий, високий, сивоусий і молодий, кремезний, з русавим чубом—дивилися в темний заулок за вікном. Вони бачили, вгорі вже чисте ультрамаринове небо, і лише окремі запізнілі сніжинки плавко снували чарівні визерунки, коли нічними метеликами попадали в полосу електросвітла.

Повні м'ясисті губи тихо заворушилися Маркові. Втопивши очі у вечірню сутінь, у шматок синього неба, він ніби зовсім забув за

старого, забув, що стоїть в залі засідань Центрального Комітету. Хай навкруги жваво розмовляють товариші, хай покликано його сюди для великої відповідальної роботи, але ж груди повні почуття багатогранної, повноцінної радості, що в цю хвилину повертає Марка в буйну рань шахтарської юности.

Ледве похитуючи головою Марко тихо проказав:

„За вікном метеликів біленьких рій.
Гарно жити в світі дівці молодій,
Зоряно горіти у бурунах днів,
Милого далекого цілувать ві сні“.

Далі, круто, по-військовому обернувся до товариша:

— Отак-то старий!

Очі задьористо сміялися, від обличчя пашило молодю силою.

— Та ти, брат, он який—з ніжним здивуванням сказав сивосий.— Стішки читаєш! Мо, чого доброго, й сочинив сам.

— Не вдостоївся. Чув колись на вечірці одного поета. Запам'ятався. А тут, бач, сніг за вікном, ну й згадав.

— І досі парубкуєш?—по невеличкій ніяковій мовчанці запитав Марка старий.

— І досі, папаша.

— А час би вже.

— Все якось не випадає, та й поспішати особливо нікуди. Встигну з козами на торг.

— Діло хазяйське—з важким зідханням проказав старий і сторінки його далекої запрацьованої молодости промайнули в уяві і розтанули сніжними метеликами.

І тоді раптом стих гамір і натомість загупало сотні ніг, загреміли попітри, зашелестіли новенькі жовтяві кошушки.

Настирливо рипіли важкі чоботи, торкаючись підшвами блискучого паркету.

В проході поміж крісел з'явилася добре знайома всім постать секретаря Центрального Комітету в супроводі кількох товаришів.

Коли секретар, поспішаючи, дійшов до середини залі, заля стійко привітала його оплесками.

І тяжко було встановити хто перший вдарив у долоні. Оплески злетіли раптово, немов за невидимим сигналом, і Маркові здавалося, що електролямпи на великій люстрі під стелею від нестримного пориву оплесків аж заморгали в нестямі. Але це був просто оптичний обман.

Секретар стояв на трибуні, просто, невимушено всміхався, жестом руки заспокоюючи аудиторію.

Товариші з передніх лав без особливого напруження помітили, що секретар усміхався лише куточками губ. Очі йому лишалися серйозними і пильно обмацували присутніх. Між аудиторією і секретарем поволі встановлювався міцний невидимий контакт. На столі дзенькнув блискучий дзвінок.

Тиша.

— Парти́йний актив столиці дуже організовано уміє плескати— з легкою усмішкою почав секретар. — Це дає нам підстави сподіватись, що й труднощі на селі ми переможемо організовано.

Схвальний, вуркотливий сміх злетів над аудиторією.

— Ну от, товариші—без тіні жарту почав секретар — Що примусило нас мобілізувати кращу частину столичної організації на село?

Секретар говорив спокійно, переконливим хазяїновитим голосом, а зморшки під очима й на лобі свідчили за напружену працю мозку.

„Глу́па, осіння ніч. Налітає вітер зі сходу, колючий і рвучкий і завиваючи гуляє порожнім степом. Вітер шалено гонить перекотиполе, з корінням вириває потемнілі кущі кураю і примушує їх стрибати і мчати в ніч химерними тваринами.

Порожньо, глу́хо і холодно в степу. Жодної людської душі. Тільки іноді о півночі з лісових хащів вихопиться в степ зграя голодних вовків і їхнє моторошне завивання наводить жах навіть на хороброго мисливця.

Яка сумна холодна пустеля!

І раптом приходять люди. Багато людей, молодих і літніх, чоловіків і жінок. Люди озброєні вимірювальними приладдями, лопатами, сокирами і волею своєї кляси.

Стугонить під їхніми ударами затужавіла цілинна земля, рятуючись мчать у безвість вовчі зграї, бо вже в пустелі заблимало безліч яскравих електролихтарів, а десь зовсім несподівано програв паровозний гудок. А за півтора роки серед пустелі виріс могутній тракторний завод з цілим містом навкруги. І всюди по незміряних просторах республіки ростуть тракторні велетні, задуваються нові домни, прокладаються в тисячкілометрові далі блискучі рейки залізниць.

В залізобетонну вуздекку взято дикого сивогривого велетня і запрацювали турбіни, задиміли навкруги заводи...

Мільйони рук, скованих єдиною волею кляси, творять незрушними підмурки соціалізму...“.

Товариші, країні потрібен хліб!

„Ми ревно оберігаємо спокій на наших кордонах, але ми повинні бути щохвилини готовими обрубати крючкуваті хижацькі пальці ворога, коли він простягне їх за наш кордон. Чим сильнішою буде наша армія, тим більше гарячих пролетарських сердець збережемо ми в наступній неминучій сутичці з капіталом...

Без хліба не можна далі зміцнювати обороноспроможності нашої країни!

...Ми хочемо, щоб з кожним днем міцніли і ширилися фортеці соціалізму на селі — машинотракторні станції, радгоспи, щоб глибше леміші вгрузали в старе тіло землі, щоб буйніше шелестіли жита й пшениці важким остистим колоссям...

Нам треба взяти хліба, щоб дати складні дорогі машини на наші поля.

Кому це з нас, товариші, не ясно?

Але є навіть в наших лавах слабодухи, що зневірилися, розгубилися перед труднощами і вже цим самим допомагають ворогові. Саботаж, розгубленість, демобілізацію треба зламати, скрутити, товариші. Ми мусимо вийти переможцями з цієї боротьби, інакше ми не більшовики. Ворог розтрощений, але недобитий. Він одяг на себе машкару покори і зовнішньої лояльності, а тим часом шкодити почав ще активніше. Будьте пильними й непримиренними!"

Секретар Центрального Комітету говорив спокійно, без патосу. а три сотні більшовиків вслухалися в його слова, одягаючи їх в знайомі образи класової боротьби на селі.

І потім ще довго в залі стояв гамір людських голосів. Одержували командировки, формувалися в бригади на потяги, кілька чоловіка не мали кожухів і голосно обговорювали способи їхнього набуття. Мобілізація уповноважених на села набирала явно військового характеру. Це відчувалося і в тоні секретаревої промови і в тому бойовому піднесенні, що опанувало всіх після доповіді. Якнайшвидше на передові позиції! Фронт чекає бійців і командирів.

Потяг, що ним мав виїхати Марко Обушний відходив о другій вночі і треба було за три години, що лишилися в його розпорядженні, владнати низку невідкладних справ. Тому він, діставши командировку, швидко покинув залу, на ходу прощаючись з товаришами. Серебрився від електрики майдан Дзержинського, репетували простуженими голосами сирени, блискали на перехресті різнокольорові сигнальні лихтарики, і двома безформеними, безкраїми конвеєрами ворухилися заповнені людом хідники.

Коли згодом, захекавшись, Марко примчав на перон вокзалу отяг стояв на парах. Біля вагонів в чеканні паровозного гудка товпилися ті, хто виряджав рідних, друзів, знайомих.

Як завжди в таких випадках, вишоплювалися ляконічні фрази, слова прощання, дружні поради:

— Обов'язково пишіть, не забувайте!

— Вітайте знайомих!

— А чи взяли ви в дорогу води?

— Не лягайте на боковій лаві, застудитесь!..

В деяких групах Марко Обушний впізнав своїх товаришів комунарів, що їх зустрічав увечорі на нараді в ЦК.

Товаришів виряджали дружини, знайомі, дівчата. Проходячи, повз такі групи, Марко Обушний чув слова, повні ніжності, оповиті легеньким сумом розлуки, бачив погляди, налиті приязню і коханням. Завжди сцени проводів і зустрічів на вокзалах збуджували в Марка почуття ледве вловимого жалю і може заздрости до тих, кого виряджають чи зустрічають.

Тоді сильніше стукало серце і думки ставали м'якими, як вата, як перший пухнастий сніг, як цвіт яблуні тихого травневого вечора. Може це траплялося тому, що ніхто ніколи не зустрічав і не виряджав Марка. А їздити йому доводилося більш ніж кому. В таких випадках хотілося, щоб швидше рушав потяг, щоб можна було стати біля вікна вагону, притулити до холодного скла гаряче

чоло і дивитися, як тануть в нічному тумані рідні вогні більшовицької столиці.

А потяг як на лихо чомусь затримується. Час, призначений для відходу, вже минув, монотонний голос гучномовця вже двічі проказав номер потяга, напрямок і час відходу, але машиніст не давав гудка.

— Чому не їдемо?— Запитав Марко залізничника в червоному кашкеті.

— Звільняють лінію,— коротко бовкнув той, навіть не глянувши на Марка.

І тут же довго і пронизливо гукнув гудок, немов кидаючи великий незлічимим кілометрам, що їх він мав перемогти.

Біля вагонів заметушилися.

Останні стиски рук, останні погляди, останні слова прощання.

— Щасливої дороги.— Летіло вслід вагонам, що потроху набирали швидкості, а Марко стояв у тамбурі і бачив прощальні жести тих, що лишилися на пероні. В руках мигтіли білі хустки, кашкети і гарні жіночі рукавички.

— Прощай, Харкове!— подумав Обушний, і вже хотів йти у вагон, як погляд його впав на довгий вантажний потяг, що йшов рівнобіжно з пасажирським, але з меншою швидкістю. На плятформах вкриті брезентом стояли новісенські трактори. Їх зразу пізнав Марко і хвиля радості залила груди.

— З нашого заводу, на поля їдуть,— гордо подумав, і далі вже думав про мудрість своєї партії.

На штурм нових фортець їхали люди і машини.

А глупої ночі на закинутих в степу полустанках з вагонів потягу виходили люди в нових чоботях, в жовтих козушках у вухатих шапках-комунарках. Потяг ішов далі, а люди пірнали в ніч, виходили на аванпости фронту.

КОЛИ ХУРДЕЛИТЬ МЕТЕЛИЦЯ...

Засніженими степами скаженіє вітер. Він примчав сюди з далекого сходу і вільний штурмує хвилясті снігові замети. Він і сміється, і плаче, і завиває, немов зграя голодних вовків.

Могутніми повітряними свердлами в'їдається вітер в пухнасті пагорки, хапає невидимими жменями оберемки срібних іскор і без жалю жбурляє їх на всі боки.

О, вітер, ти надто знахабнів цієї зими. Ти замітаєш стежки й дороги, ти приковуєш людей до теплих закутків, ти зовсім безкарно награвляєш дивних мелодій на телефонних дротах.

А коли натрапляєш на перешкоду, стаєш ще лютішим, напрочуд метушливим, в'юнким і гострим, як вогонь.

Невже ж тебе, вітре, дратують чорні мовчазні вітряки. Вони стоять, безладно вихопившись за село. Тут їх біля двох десятків, виструнчилося на пагорку. Розпластавши велетенські руки-крила

вони стоять нерухомо ніби вартові, ніби передовий загін, висла-ний назустріч метелиці від трьохсот припущених селянських хаток.

В мовчазному змаганні з бурею застигли млини.

Од вітрових ударів тільки важко поскрипують снасті та зро-стають навкруги світлосині снігові дюни.

І лише один з двадцяти насмілювався зневажити хурделицю. Роз-машисто, впевнено вертяться крила, лопотить тонка шальовка на крилі, напружено скрегочить давно немазаний вал. Невеличке ві-конце на темному фоні млина підсліпувато блимає блідожовтува-тим світлом.

Коли вітер в шаленій люті жбурляє сніг у віконечко,—тоді воно підморгує, немов людина, запорошеним оком.

Який невсипущий мирошник порастєся за чотирма дощатими стінами? Кому не спиться цієї буряної ночі, коли тепла ніч далеко миліша, ніж самотній холодний млин за селом, оточений заметами, шарпаний вітрами.

Блимає вогник часто і тривожно. Гулко стугонять у млині давно пековані жорна.

„Коли в кисеті повно махри, а на шафі ще збереглося кілька старих газет — тоді ніяка хвища не страшна. Хай собі там скаже-ніє на майдані“.

Такої думки дотримується Корній Іванович, черговий викона-вець Петрівської сільради.

Від цигаркового диму вже посивіла стеля, світ від лампи став тманим і тягучим як мед, а Корній Іванович знову розтирає паль-цями клаптик паперу, щоб скрутити чергову цигарку.

Тоді не так клонитиме до сну.

Та й спати ж ніяк не можна. Мало чого може трапитися такої ночі.

Недарма ж Павлушка говорив з вечора:

— Ми, діду, тепер вроді як господарі на селі. Відповідаємо за все.

Корній Іванович вдєсяте зиркає на стіл, на молодого розпластаний каштановий чуб, на широкі плечі, що ритмічно, ворущаються в такт рівному диханню юнака.

У діда жорсткі кошлаті брови, а очі, сірі, з хитруватими вогни-ками, глибоко сидять в орбітах.

— Господарі! К-хе! — усміхається собі в бороду виконавець і зиркає на годинника.

І в цьому дідовому „к-хе“ — дивно сплелися і почуття відповідаль-ности за поручену справу і легенька іронія з „господарів“, і тепла батьківська любов до свого молодого товариша.

Годинник показує третю годину ночі, але це не робить жодної зміни в дідовому настрої.

Звичні пальці майже механічно скрутили вже десяту цигарку і тоді Корній Іванович подивився просто себе. На стіні, пожовклий від давности і вкритий пилом, висів плякат, що красномовно попе-реджав усіх одвідувачів сільради:

„Курити і плювати забороняється. Три карб. штрафу“.

Невідомо чому, але з самого вечора Корній Іванович перед тим, як запалити цигарку, неодмінно перечитував пляката від першого до останнього слова. От і тепер, вбираючи очима товсті незграбні літери, він вставив в хащу бороди цигарку, припалив її і глибоко засмигнувшись димом, солодко сплюнув.

За вікнами гуляла заверюха.

Залізний дах сільради аж лопотів від скаженого шарпання вітру.

Здавалося ніби по даху витанцьовує щонайменше сотня юних негнатовних пустунів.

Корній Іванович думає про те, що взавтра знову доведеться ходити на кутки з комсомольцями та сільрадчиками, знову валувати собак, слухати соковиту лайку жінок і розважні запевнення чоловіків:

— Хліба немає.

— А брешуть же, — думає виконавець і ще р з сплювує.

Тоді довгим і пильним поглядом дивиться на розпластаний чуб юнаків, на широкі, круглі плечі і теплі іскорки блискають з-під низько спущених кострубятих брів.

— Ти спиш, Павлушо? — нарешті, тихим вкрадливим голосом запитує дід.

Рівно, на повні груди дихає юнак. На ледве розкритих вустах йому причаїлась ніжна посмішка. Може кохана дівчина прийшла до хлопця у ві сні і шепоче йому над вухо золоті слова любови.

Корній Іванович згадує свою далеку молодість, розгублену на економіях, на чужих нивах, біля чужого добра.

— Ех, та й паруб'яга ж був колись з діда Корнія!

І наливається старе серце тихою журбою і теплою ніжністю до чужої молодости. Дідусь підводиться з лави і навшпиньки підходить до столу. Він кладе руку на плече сонного юнака і знову питає.

— Ти спиш, Павлику? Ну спи, спи. Постіль у тебе, голубе, тверденька.

Далі знімає зі своєї голови кудлату баранячу шапку і обережно підвівши юнакові голову, підсовує під неї шапку.

— Отак о. Тепер зручніше буде. Шапка у мене вовнаста, тепла. Куди твоїй подушці.

А там за вікнами, на майдані протяжне завивання вітру і гуркотить щось дерев'яне. Може віконниця десь розчинилася, а може у двері хтось стугонить. Прислухається дід.

Яснішими стають удари. Тепер Корній Іванович явно відрізняє їхню чітку тривожну ритміку.

Гуп! Гуп! Гуп!

Енергійно вхопив у руку єдину зброю — довгого костура. Ходою пантери, готової плигнути на ворога, підійшов до дверей. Прислухався. Так. Сумніву ніякого. Хтось немилосердно гатить у двері. Завагався старий: „відчинити, чи розбудити Павла. Той при „нагані“. З ним не страшно.“

Але ж солодко спить хлопець. Тепла і м'яка дідова шапка.

— Хто там?.. — гукне дід нарочито строгим басом, одхиляючи двері у сні.

— Це я. Варвара. Відчинить диду-у-у!

— Отуди і к лихий годині — заспокоєно мимрить виконавець випускає з рук костура і рішуче йде відчинити двері.

Ледве не збивши Корнія Івановича з ніг, до сільради влетіла, Варвара Нежурбіда.

— Ви отак всю революцію проспите! — на ходу, з легким докесом кинула вона.

Обличчя їй горіло від морозу. На голові велика тепла хустка і густе пасмо русяного, присипаного снігом волосся жмутом впало, затуливши півлоба. Від неї нашило молодістю і завзяттям. А густі, чорні брови над карими очима, ледве помітно здригалися біля перенісся.

— А ти ото є учила вже, — підморгнув дід на Павлів чуб. — І до ранку не діждалась, прилетіла. Хе-хе-хе.

— Не вгадали, диду. Вставай, Павле! Чуєш?

Вона рішуче вхопила хлопця за плечі і трусонула його з силою яка б зробила честь першому-ліпшому парубкові.

Хлопець підвів голову, протер очі і деякий час незрозуміло дивився на Варвару. Він ще не збагнув, де кінчився сон, а де починалася дійсність. Невже це вона, Варвара, тільки що ніжно пригортала його й шепотіла милі, хороші слова. Але чому вона схвильована, в снігу і зовсім не ніжно шарпає його за плечі.

Знову ж Корній Іванович і його прим'ята шапка.

„Ага, так... Сільрада... На варті з дідом Корнієм... Задрімавав за столом“.

Павло струшував з себе шати сну, поволі повертався до реальності, і тільки присутність Варвари уночі в сільраді була йому загадковою. Адже тількино він бачив її ві сні. А може й досі триває солодкий парубочий сон.

Павло ретельно протирав очі кулаком.

— Чого ти сюди, Варваро? — тихо спитав він, все ще не визволившись з полону сна.

— Прочуняй швидше, Павлику! Куркульський млин меле! Розумієш?

— Де? Чий? Кажі!..

Від цих трьох слів, як від трьох пострілів, одлетіла млявість. Хлопець швидко вискочив з-за столу. Тепер він бачив і чув, реальну дійсність, реальну класову боротьбу. Тепер перед собою він мав не чарівну дівчину Варвару, свою наречену, а члена комсомолу, що примчала до нього у важливій справі.

На ходу застібаючи шкірянку, натягуючи на вуха низеньку кубанську шапочку, Павло Мотора, секретар комсомольського осередку і вартовий по сільраді, рвучко вихопив „нагаи“.

— Диду, лишайтесь тут! Варваро, ходім! — кинув він трохи хрипкуватим, заспаним і терпким голосом і невідомо начию адресу кинув: „Сволота“.

Двоє, хлопець і дівчина, гримнувши дверима, пірнули в бурю й хурделицю, в люту зимову ніч.

— От тобі й нема хліба! — подумав Корній Іванович, залишившись самотнім у сільраді. — А млинок, бач, ворухиться.

Дід ще довго стояв серед хати, ламаючи голову, який саме з двадцяти запечатаних млинів порушив заборону, але так і не прийшов до якогось певного висновку.

Далі погляд його впав на шапку, що тепер уже не відіграє ролі подушки і тільки тепер відчув старий, що йому мерзне голова.

Варвара принесла з собою і холод, і бурю, а тепер обоє зникли, умчали наче міцний свіжий вітер, залишивши діда Корнія одного, господарювати і відповідати за село.

Корній Іванович натяг шапку аж до самих брів і, роблячи... надцятую цигарку, промимрив упевнено:

— Ну, й звів бог пару, Павла та Варвару. І вночі воюють. Ці не дадуть наплювати собі в кашу. Бравий народ.

На вигоні, під свист снігової бурі, потужньо поскрипують крила вітряка, стогнуть в напрузі давно нековані жорна.

До млина, спотикаючись і падаючи в замети, поспішають двоє. Хлопець і дівчина.

Телефонні дрти мчать свої пісні до маленьких, більших і великих міст.

Через гори і долини, через гаї і хутори. Від найдаальших і глухих засніжених кутків. А в містах, в яскраво освітлених кімнатах, задимлених цигарками і нагрітих людськими пристрастями, до телефонних пісень уважно вслухаються перевтомлені, але вічно готові до боротьби люди.

Пісні широкі, як степ, різноманітні, як людська доля, а бадьорі хоч і втомлені люди уперто кореґують їх.

„Партія“.

Вона, мов досвідчений диригент, вдень і вночі дає тон і ноти і на відповідь розливається безмежними просторами республіки, проста, геніяльна і незламна воля її. Наснажуються нею мільйони і упевненими голосами переможців стверджують її в далекій тайзі, на бурхливих хвилях океану, біля палахкотливих печей заводів, на безкраїх ланах.

Четверта година ранку.

Дід Корній Іванович, вартовий виконавець Петрівської сільради тільки що констатував це.

Минула година відтоді, як Варвара помчала з Павлом до млинів.

Не сидиться дідові:

— Що там з ними? Коли б лиха не трапилося. Время таке“.

Кілька разів дід поривається побігти й собі, але згадує Павлового наказу і знову нервово майструє цигарку.

А хурделиця не вгаває. Під ранок вона ще дужче скаженіє і телефонні дроти співають пісню тривоги.

Невже послули диригенти і не чують цих тривожних ноток?

Причайлись, принишкли рівні вулиці невеличкого колись повітового міста. Тепер районний центр. Скупою рукою розкидано вулицями електролямпи і тому синій присмерк окутує невеличкі одноповерхові будиночки. З вечора віконниці міцно взято на прогоничі, уважно перевірено забори: в таку ніч всього можна чекати.

Під завивання бурі тихо сплять будинки в передранковому забутті. Тільки в одному з них очевидно не сплять. Крізь щілини віконниць пробиваються тонкі і рівні стьожки світу і білі снігові метелики стають сріблястими, як тільки налетять на них.

В кімнаті за столом, заваленим газетами, книжками і розпечатаними конвертами, сидить, схилившись над „Правдою“ людина. Вона уважно вчитується в газету і час-від-часу підкреслює олівцем прочитане. Врядигоди людина підводить від столу голову і тоді можна краще придивитися до неї. Моложаве, голе обличчя, обвіяне морозами і сніговими вітрами, рухливі чорні очі і тонкі, міцно стугнені вуста. Здається людина боїться, щоб зайве слово не вихопилося на волю, і тому так щільно стулила їх.

Людина почуває себе непогано у цій теплій кімнаті, яскраво освітленій електролямпою. В чистій білизні, вимитий і причісаний він пригадує, що тільки минулу ніч йому довелося спати одягненим на голому столі в далекій сільраді. А таких ночів цієї зими було немало.

Людина відривається від газети і кидає поглядом по кімнаті. Все тут їй рідне й знайоме, звичне й близьке.

Он, у кутку, на ліжкові сплять дружина і синок. З вечора дружина довго не лягала, все розпитувала його про село, про хлібозаготівлі і в її голосі брентала і біль, і образа на чоловіка.

— Все їздиш, та їздиш і дома тебе ніколи не вглядиш.

А Івасик, син, очевидно, простудився, бо й зараз спить неспокійно: то широко розкидає рученята, наче хоче плавати, то зіщулено тулиться до матері.

Затяжний, глибокий кашель час-від-часу хапає хлопця за горло і немилосердно душить.

Тоді батько відкладає газету і підходить до ліжка. Батько кладе синові на голову долоню. Долоня стає теплою, а далі гарячою. Батько розуміє, що синові гарячка. Він низько схиляється над ним і тихо каже:

— Що тобі, Івасику, може води?

Хлопець довгим хоробливим поглядом детально вивчав рідне обличчя, його уста, очі, чорняве зачісане назад волосся, ніби вперше побачив його після довгої розлуки. Далі очі у сина запалюються цікавістю:

— Татусь, візьмеш мене з собою на село? Ти ж обіцяв!

Батькові стає тепло в грудях.

— Засни синку!

Тоді на лікті підводиться дружина.

Вона довгим докірливим поглядом дивиться на чоловіка.

— Лягав би вже Миколо. Четверта ж година ночі. Вранці знову засідання, а там знову майнеш на села. Отак все життя.

Хотілося сказати дружині щось втішне, вдєсате нагадати їй про загрозливий стан у районі, але тут різко задзеленчав телефон.

— В таку пору дурницями не турбуватимуть—рішає секретар Райпарткому і швидко хапає рурку.

А далі дружина в нічній тиші чує як у рурці лопотить відгомін далекого голосу. Говорить хтось молодий, гарячий. Слова тріщать у рурці, як сухе гілля. Так завжди говорять відтіля, з степів, з передових позицій.

— Добре, Павлику!—чує дружина відповідь чоловікову. — Приїду!

Дружина не розуміє чого він так спокійно відповідає якомусь невідомому Павликові, що наважився турбувати його глибокої ночі.

— От що, хлопче,—далі бубонить секретар у рурку.—Моя тобі порада: коли ходиш по льоду ширше став ноги, щоб не посковзнувся. Одне слово, будь обережним... Не гарячися. Зрозумів? Ну от“.

Секретар повісив рурку і зразу ж почав натягати через голову светера. Хотів щось сказати дружині, але вона, помітивши, що чоловік одягається, враз все зрозуміла.

— Ну, ясно ж, він зараз поїде, а тоді вже з тиждень не чекай. Його викликав якийсь Павлик.

Образа з домішкою ревностів в'їдливо заповонила жіноче серце. Жінка демонстративно натягла на голову ковдру і обернулася до стінки. Секретар нап'яв на себе важкого кожуха, одяг вухату шапку, далі поклав до кишені великого чорного револьвера і, загасивши світло, вийшов з хати.

А за десять хвилин на райвиківській стайні, крізь пориви вітру чують його бадьорий голос:

— Запрягай, Хведоре, на Петрівку майнем!

І Хведір мовчки запрягав. Не первина.

Чарка ходила в кругову.

Їх четверо сиділо на клунках, цих відважних нічних мирошників.

З жолоба сипалося борошно, гуркотіли жорна, злякано блимав вогник каганця, а четверо випивали вже другу пляшку, заїдаючи мерзлим салом та солоними огірками.

Наливав розважний, неторопликий Кривуля. Він цілком законно почував себе за господаря у млині. До цього було дві причини. Поперше, він, як член управи колгоспу „Жовтень“ мав, так би мовити, громадську перевагу над іншими, а подруге, цей млин колись належав йому і дивно було б, коли б хтось інший почав порядкувати в ньому. Становищу господаря імпонувала гостра, чорна борідка клинцем, сива парубочья смушева шапка, просторий, добротного сукна кобеняк. З-під кобеняка видно було шкіряну

тужурку. Від довгого вжитку, вона виблискувала неприроднім блиском. Чорні сукняні штани, заправлені у високі халяви хромових чобіт, доповнювали зовнішній портрет цієї людини. У всякому разі, кожний, хто вперше зустрічався з Кривулею, без довгого вагання визнавав у ньому запеклого сільського активіста, ба навіть члена партії. Принаймні, зовнішність і одяг не лишали що до цього жодних сумнівів.

Правда, і решта гостей не прості собі люди. От хоча б Сутуга Іван. Теж член управи колгоспу, але у нього ніколи не було млина, він просто собі любить випити, уміє тримати язика за зубами і завжди на засіданнях управи піддає Кривулі. Крім того, він має доброго неусуспільненого коня, а при їхнім спільнім ділі до міста доводиться їздити частенько.

Непогана людина й рахівник. Хитрий до ста біса і діла вивершує тонко. Де вже походить його, Балутина рука, там комар носа не підточить.

А найбільше радує Кривулю те, що сьогодні у млині, в його товаристві гуляє сам Мотора, страшний для всіх, колишній партизан. Ще з часів громадянської війни про його безумно сміливі вчинки поміж людьми ходять легенди і сіють пошану одних, і страх других. І в Петрівці, і в багатьох сусідніх селах його привітно зустрічають і виряджають. Стелється життєвий шлях колишнього партизана через озера випитої горілки та гори з'їденої закуски. Та не тільки далеке минуле партизанове творить йому авторитет на селі. Люди швидко забувають те, що вже відбулося і більше схильні смакувати й оцінювати те, що відбувається у них на очах. І коли б Мотора був лише партизаном, — не зазнати б йому такої пошани від колгоспників. Колишній машиніст на паровозі — Мотора один на всю Петрівку міг давати лад колгоспному паровикові, один він знав його примхи, а стара, спрацьована „пихкалка“ йому одному корилася. Про це добре знає весь колгосп і ставить на Мотори з повагою:

— У нього в руках машина, у нього й сила!

Що не подобається Кривулі в партизановій поведінці, це його загадкова непостійність. Мабуть, жодна людина в Петрівці не навчилася бгадати, кого взавтра підтримає, а кого вибатькує Мотора.

Але чарка все на світі робить — думає Кривуля і, наливши келишок, підносить партизанові.

— Скоріше допиваймо, хай їй лиха година, — даючи чарку проказує член управи. — Боязько якось, коли б не помітив хтось“.

Партизан Мотора зводить на ноги. Від його велетенської постаті падає тінь і безформеними зламами по стілібами лягає на клунки, на постав, на запилені сірим борошанним пилом стіни вітряка. Мотора набирає героїчної пози, звично перекидає келишок і горілка зникає в безодні його горлянки.

Другою рукою партизан важко б'є по плечу Кривулю:

— Не ламай цикорію, старий — гуде він. — Доки з тобою п'є партизан Мотора — ніхто тебе не зачепить... Я психію людей знаю.

„Психія“ робить належне вражіння і всім стає легше на душі.

Але раптом у двері хтось рішуче з силою гатить. За вітром не чути як слід голосу цього несподіваного гостя, але стугонить він надто настирливо. Це кидає в холодний піт Кривулю. Він рвучко вихоплює з партизанових рук келишок і разом з пляшкою засовує все це за клунки.

Сутуга, сторожко озираючись, позадкував за постав, а Балута—рахівник з юнацькою меткістю плигнув в напівтемний куток млина і там розтанув у тямряві. Практичний рахівник взяв собі добре правило: бути обережним і своєчасно замітати сліди. Лише Мотора спокійно і насмішкувато спостерігав переляк присутніх, сидючи нерухомо в позі, байдужий до всього.

А з надвору гатять у двері і удари глухим відгомоном тануть аж під дахом млина.

Партизан призириливо спльовує і поглядом вказує Кривулі на віконце. В протверезлих очах Моториних той прочитав наказа. Обережно, тримаючись обома руками за поручні подрався на гору колишній господар млина, кленучи в думці тих, хто примусив його у власному вітряку ховатися й берегтися, як злодій.

У віконце, що блимало запорошеним оком, Кривуля дивиться довго і уважно, а дві постаті знай гемселять у двері.

— От прокляті і додивилися ж—думає він розлючено, і хигацька посмішка перекошує його перелякане лице.

Цю гемонську пару давно б слід на той світ спровадити,—жалкує він, сповзаючи по сходах вниз, і вже уявляє, як гостинно зустріне партизан Мотора непрошених гостей.

Партизан зустрічає Кривулю коротким:

— Ну?

— Двоє!—пошепки відповідає той, а потім ще тихше додає:

— Віхола на дворі... Буря... Не пізнав. Чужі люди. Буксирники або злодії.

Довгий час обидва мовчки дивляться собі під ноги. За ними з-за кутків спостерігає дві пари злякано-цікавих очей.

Кривуля поволі переводить погляд у куток. Там лежить довгий іржавий шворень. Звідки він узявся тут у млині ніхто не міг сказати, адже вози лагодять в інших місцях. Проте, шворень,—факт. На нього красномовно, немов гіпнотизуючи позирає Кривуля, а далі зводить очі на партизана. Тоді обидва мовчки обмаднують поглядами це недоречне у млині приладдя.

Раптом Мотора швидко нахиляється і шворень зручно прикіпає до його долоні. Кривуля всміхається одними куточками губ. Мета його ось-ось може стати дійсністю. Одного удару досить, щоб розстрошити найміцнішу голову. Партизан замахується в повітря шворенем, він приміряється, а потім моргає Кривулі:

— Відчиняй.

Але той задкує в куток. Він очевидно, вважає свою місію за закінчену, а нараджати себе на небезпеку не входить у його пляни. Мотора супроводить Кривулю у сховище поглядом, повним призириства і гордої зневаги.

Далі він навшпиньки підходить до дверей, які дрижать від ударів зовні. В правій руці готовий впасти на голову першому, хто відкріє двері, високо піднятий шворень, ліва тихенько відкидає залізний засув. З кошика блідим струмком стікає борошно, чути як поскрипує вал та ще від кутків, з темряви йде гаряче дихання застуканих на гарячому.

Двері широко, з гуркотом розчиняються і шворінь здригнувся в партизановій руці. Ні, то очевидно здригнулася рука.

Ос-ось просунеться голова, що мусить хруснути, як кавун, під важким залізним шворенем.

Але замість голови просувається рука з „наганом“. Цівку револьвера направлено просто в живіт Моторі і зведений курок загрожує щохвилини поставити крапку над життям партизана.

Одна мить і Мотора одскакує на бік. Друге його бажання вдарити по руці шворенем, тоді „Наган“ лежатиме на долівці Мотора замахеться. Але у дверях виростає Павлова постать. З-за його спини збентежено визирав Варвара.

Наган Павлів досить рішуче і недвозначно своєю люфою дивиться просто в живіт партизанові.

Мотора раптом обм'як, шворень падає йому з рук. Інстинктивно відступивши на крок назад, партизан каже лагідно:

— Оце вже на батька так? Та ще з мого бойового „нагану“? Заховай, Павлушка, сукин сину!

Синова озброєна рука повільно опускається вдовж тіла.

Павло довгим, гострим поглядом дивиться на батька, і старий партизан Мотора пізнає свою втрачену молодість у цьому міцному дебелому дубкові.

А Павло тим часом обмацує очима темні закутки млина. Він рішає, що, крім батька, ще повинен хтось бути тут і робить два кроки за кіш. Він бачить знайому сиву шапку Кривулі і далі вже не дивиться. Тепер для нього все ясно.

Заклякла Варвара стоїть на порозі млина, і соромно їй глянути в очі старому партизанові. Не за себе соромно, за нього.

Павло наближається до батька, і каже йому тихим тремтячим голосом, але гостро й докірливо.

— Що, тату, знову тебе куркульня за чарку горілки купила? Піди проспися. Ти п'яний вдим!

Сказав і разом з Варварою вийшов з млина, люто грюкнувши дверима.

Деякий час у млині стоїть така напружена тиша, що чутно як шумить борошно, сповзаючи жолобом у лантух.

Першим зі схованки вийшов Кривуля, а вже за ним обережненько виповзли і решта двоє. І знову невідомо звідки у Кривулиних руках з'являється пляшка з горілкою.

— Свої, помиритеся,—лагідно і вкрадливим голосом заспокоює Сутуга.

— А тепер по чарці та й хода звідси,—додає практичний Балута.

Але партизан Мотора мовчить, і його мовчанка стає страшною для присутніх. Щось пригадує партизан і так напружено думає, що аж очі заплющив. І миготять у його пам'яті славні рейди партизанського загону і віддається гулко і чітко гомінка тріскотнява кулеметів, застилає очі дим від пожеж і крізь бурю чути стогін і плач, нездоланої денікінцями, бідноти.

— Замечтався, Хведоре Микитовичу? Облиш, минеться!

До партизана підступає Кривуля.

Міцний удар Моториного кулака відкидає його далеко в куток.

— Розійдись, гади, я ваш бог! — не кричить, а реве Мотора, і руки його злітають в повітря, готові трошити все, що під них підскачить.

А очей ще не розплющив партизан. Він кричить, вимахує кулаками, ніби одбиваючись від удаваних ворогів, а в пам'яті воскрес і гаряче опікає мозок далекий, давно забутий спогад.

В дев'ятнадцятому році на узліссі його підстрелений кінь впав і на партизана налетіло три білогвардійці.

Тоді теж кричав Мотора своє улюблене: „Розійдись, гади, я ваш бог“, але очей не заплющав, а дивився ними широко і метко: одному з трьох не легко впоратися.

Кривуля тим часом спиняв млина, боязко озираючись на Мотору, а коли впорався з млином, партизана вже не було. Тільки здалека чути було його хрипкуваті вигуки.

Буря шматувала партизанові слова і до млина долітали тільки куці, пошарпані вугки.

Похапцем замкнули млина нічні мирошники і, плутаючи сліди, зникли в різних напрямках. З переляку вони не вгоровали, що їхня надмірна обережність даремна. Однаково віхола замете їхні сліди, та й ловити їх нікому не було потреби. Досить було того, що їх накрив Павло.

— В наступ треба переходити, товариші. Добити ворога остаточно. Негайно треба попрохати допомоги з району, масу колгоспну підняти на куркуля. Нас зменька, а вони нахабніють з кожним днем. Коли вже дійшло до млинів, чекати далі — злочин.

Павло та Варвара прибігли сюди просто з млина.

Вони слухають, обоє молоді, запальні і червоні від морозу.

Говорить єдиний справжній комуніст на селі, голова управи колгоспу „Жовтень“, товариш Сукач. Лише два місяці тому його надіслано до Петрівки. Тихенький, роботящий більшовик, він два місяці зустрічає упертий прихований опір, а надійних кадрів одиниць. Ото тільки й діла, що двойко-тройко комсомольців, та ще з десяток колгоспників бойових. Бо хіба ж можна за надійного вважати хоча б і голову сільради? Гиркає тільки на людей, арештами зловживає, та ще до гіркої аж надто прихильний. Звикла людина до влади, розперезалася. Аж дивно ставало Сукачеві,

коли згадував, що ця людина носить партквитка в кишені. Не до лиця він їй. І хоч про це Сукач вже написав до РайКК, але там з висновками не квапились.

— Поняй до телефону, Павлушо! Сповісти Гавриша. Хай хоч уповноваженого вишле. Тяжко нам самим буде — підсумовує розмову Сукач і тисне руки комсомольцям.

— Я зараз же з твого дозволу беру на стайні коня і їду.

— На дворі віхола, може вранці? — тепло каже Сукач.

— Поїду негайно. Все рівно я вартую, а віхола — пуста.

Варвара гордо й закохано зиркає на Павлушу. Обое комсомольців прощаються з головою управи і виходять на вулицю.

У снігах Павло не стримується. Груди йому налиті великою жагою любови і боротьби. У темних снігах він хапає Варвару в міцні обійми, палко притискує її і в темряві чутно їхній закоханий, стриманий шепіт. О, молодість! Вона ловить своє щастя на ходу, хапає його повними жменями, п'є життєву радість, як воду, розбризкує недопиті краплі навкруги себе, наче хоче сказати;

— Радійте, смійтесь зі мною всі. Хіба життя і боротьба не найбільша радість?

А коли Павло верхи на Воронькові скаче у сусіднє село до телефону — Сукач ще й не збирається спати. Він низько схилився над рахівницею та над купою різних записок, паперів та жовтих і пожмаканих, то цупких, сліпуче білих з приємним хрустом попальцями. Останні дні голова управи сам узявся перевіряти в рахівничі справи колгоспу. Балуті це не подобалося, це свідчили що голова управи вже не довіряє йому, але вдіяти нічого не міхитрий і практичний рахівник.

І от сидить тепер Сукач і вираховує хлібні ресурси колгоспу. Чим далі нижче схиляється над рахунками голова і його стомлених очам уявляються ворохи збіжжя, жита, пшениці і ячменю. З колгоспного гарману, просто з ворохів, золотим ручаями розпливається воно по трюхстах чуланчиках, хатинах, коморах і клунях, запічках.

І вже не ворохи стоять на громадському гармані, а величезне золоте озеро і з нього в різні боки вибігають і мчать вулицями стрімкі річки. Він, Сукач, метушиться поміж річками, гукає на допомогу, кличе людей, а їх немає. Ось-ось золота вода залле подвіря, хати і його маленького на зріст, голову вправи колгоспу.

Вже видрався він на дах сільради, найвищого будинку в Петрівці, але нема йому порятунку. Навкруги ні ярів, ні лісу, ні хат. Тільки море, безмежно широке і вже хвилі його збивають з нії Сукача. І раптом він пригадує, що колгосп „Жовтень“ виконав пляна хлібозаготівель тільки на тридцять два проценти. Це число надає сил голові управи. Не можу ж я справді потонути в цьому морі, коли у мене у колгоспі такий мізерний відсоток виконання. Треба плисти до райпарткому, запитати поради. Невже на такому морі немає райпарткому? Цього не може бути, я пливу. Сукашироко розводить руки, готуючись до пливби і рахівниця з гуркотом падає зі столу.

Протирає долонею заспані очі Сукач і бачить, що у вікні вже сіріє, а лампа ледве блимає на столі.

ОСНОВНА ФУНКЦІЯ КЕРЗОНА

Партизан Мотора не пам'ятає всіх деталей минулої ночі. Але з туману пам'яті, з глибини свідомости перед очима партизанові стоять дві картини.

— Так це було вчора у млині. Він, Мотора, велетень з іржавим шворенем у руді, а перед ним гострий погляд синів і ще гостріше просто в живіт партизанові, пропікаючи наскрізь, дивилася холодним, металево-непорушним вічком цівка „нагана“.

Далі в пам'яті партизановій промайнула схвильована, зніжковіла Варвара і йому щось залоскотало у грудях. Наче маленькі невидимі мишенята заметушилися на серці. Була це гордість батька, чи біль невідплатної образи?

Мотора, не розплющуючи очей, важко обернувся обличчям до кімнати і тільки згодом сонним затуманеним зором глянув на протилежну стіну.

Там над столом, нагадуючи мініатюрного інокостаса симетрично прикрашали стіну фотокартки різних розмірів, змісту і давности.

Щодня, прокидаючись вранці, Мотора кидає погляд на стіну, на фотокартки, на мислівську рушницю, що висить під стелею, а далі вже кличе до себе вірного друга Керзона.

Але сьогодні партизан довше, ніж звичайно, затримав погляд на центральній фотографії, найбільшій розміром, найяскравішій змістом.

Бач, он стоїть їх трое, наче живі, молоді партизани дев'ятнадцятого року. Сиві смухеві шапки гордо заломлено на потилицю, з під шапок, аж на ніс безформеними півколами спадають пасма важких густих чубів. В очах завзяття, виклик і рішучість. Міцно стиснуті губи надавали всім трьом вигляду змушеної штучности. Очевидно три бійці аж надто відповідально ставилися до такого факту, як фотографування і звичайна реалістична поза не могла задовольнити гарячих романтичних голів. Широкі груди вздовж і впоперек помережано було ремнями, а від поясів вздовж тіла спадали шаблюки. Всі три в правих руках тримали „нагани“, повернувши їх так, щоб на фото зафіксувався перекосливий профіль цієї демократичної і страшно зброї, оспіваної поетами нашої неповторної доби.

Мотора одводить очі від фотокартки і в ушах йому звенить, як дзенькит партизанської шаблюки, Павлів докір:

— Батьку, знову тебе куркульня за чарку горілки купила?

Як немилосердно, як в'їдливо зашкребли невідомі мишенята своїми гостренькими лапками.

І тоді друга картина яскраво вимальовується на затуманеному тлі партизанової пам'яті.

Уже колгоспний вітряк, що належав колись Аривулі, не вітряк, а узлісся над Пслом у дев'ятнадцятому. Іржавий шворень, немов блискавка розтинає повітря.

Та сяяти на сонці, звичайно, не може іржавий шворень. Так блискавично з присвистом шаленіє тільки шаблюка в партизанських руках.

— Розійдись, гади, я ваш бог!

Тоді три денікінських кіннотчики не витримали громового голосу і присвисту шабельного. Два впали на росяну вечірню траву, а третього наздогнала пуля з „нагану“.

А тепер іржавий шворень, чарка горілки і солоний огірок. Люто спльовує Мотора і обертається від фотокартки. Тоді ж хрипкуватим голосом кидає в напружену порожнечу хати.

— Одарко, води! Де ти там загрузла?

Відповіді жодної.

— Мабуть, на роботу пішла. Трудодні гонить стара, — з почуттям глибокої пошани до жінки подумав партизан. — А Павло і не ночував дома. Свого добивається. Свою психію веде, а от у мене вчора у млині здається погана вийшла психія.

Від цих спогадів ще гірше стає на серці партизанові. Він ще кілька разів заплющує і одкриває очі, важко ворочається на ліжку, занурює товсті пальці в густе, чорняве, але вже покроплене сивизною волосся, немилосердно шкребе тім'я і, нарешті, як людина, що не має іншого виходу, голосом повним відчаю гукає:

— Керзон! Сюди!

Собака наче спеціально стежила, щоб не прогавити цього оклику. Так швидко вона від порога стрибнула до ліжка. Готова служити вона стала на задні лапи, втопивши свої розумні покірні очі на господаря.

Мотора ніжно погладив блискучу оксамитову шию свого мисливського помічника і товариша.

— Що ж похмілимося, Керзоне, га? Як ти гадаєш?

Собака радісно завищала, зрозумівши ласку партизанову. Її гнучка, породиста спина, кольору перепаленої цегли, покроплена білосніжними гяточками, граційно вигиналася, а очі стрибали в напруженій пропасниці.

Партизан задер голову і стукнув пальцем по горлянці. Традиційний жест людини, коли вона хоче без слів сказати, що їй хочеться випити. Далі Мотора вказав пальцем на кошик, який порожнім лежав під лавою.

Керзон метко стрибнув до лави, звично вхопив у зуби кошика і, грайливо вимахуючи хвостом, помчав до дверей. Нетерпляче зашкрябав їх передньою лапою. Мотора підвівся з ліжка і відчиняючи двері, ще раз погладив собаці голову і сказав голосом, що брєнів безнадійною розпучкою:

— Мотайся, друже. Твоєму господареві треба похмілитися. Після вчорашньої ночі йому важко на серці. Розумієш, Керзоне? Але, де ж тобі зрозуміти, собаці. Психія в тебе сабача.

Керзон не дослухав тихої мови партизанової. Він кулею вихопився на двір, колюче морозне повітря приємно залоскотало йому ніздрі і вздовж засніженого шляху він помчав повний гордості від дорученої йому справи.

— Ну й кляті-ж морози, коли вже вони пересядуться? Ще як віхола — то нічого. А вже коли вгамується вона — тоді мороз стає навдивовижу лютим. Ніби він, мороз, оголосив змагання віхолі: хто дужче дошкулить людям.

Іскріться на сонці блакитні брили снігу, а дерева наче обсіпані срібними цяточками. Стоять, пишаться празниковим нарядом.

Присадкуваті хатки визирають з-за заметів сірими узорчастими віконницями. Терпко рипить сніг під ногами, з присвистом скавучить під полозками саней. З дверей хлівів, стаєнь валує пара: там у стайнях, хлівах стоїть худоба, дрижить від холоду, чекає на турботливого доглядача, що полегшить холодну долю без'язиких істот.

Біля крамниці споживчого товариства, тільки-но розвиднілося, почали збиратися колгоспники. Вчора пройшла чутка, що до міста їздили за крамом і саме це притягло людей до крамниці.

— Піти хіба, мо на союзки шматок виберу, — поглядаючи на розвалений передок чобота, говорить сусіда сусідові, або кум кумові.

— Ви ж дівчата, біля печі порайтесь, а я побіжу. Диви хоч хустку допну, а то прийде весна на люди ні в чому вийти, — турбувалася мати дочками.

— Куди це ви, Онохрієвичу?

— Та до крамниці ж!

— А-а-а. Я так і знав. Хіба привезли щось?

— Хоч і привезли, то не про мене. Може новинку якусь почую, ото й тільки!

— Ну, то і я з вами!

Навпростець, через садки і городи, прокладаючи в снігу нові стежки, чвалали до крамниці чоловіки, жінки, дівчата. Полюючи за горобцями, обсіпаючи один одного снігом, веселими ватагами йшла до школи дівтора. В ясному морозному повітрі сміх і голоси школярів бреніли життєрадісною симфонією.

З димарів хат сизими, кудлатими ласмами пнувсь догори дим і вгорі безслідно танув. Нашвидку накинувши на плечі хустку, вибігали дівки до колодязів. Дерев'яні зруби влялися льодом, біля колодязів було ковзко і дівчата, балансуючи, щоб не впасти, греміли відрами і молодим сміхом.

На зміну нічній хурделиці прийшов тихий морозяний ранок і приніс людям одноманітні денні турботи. Дід Корній відчинив віконниці сільради, давши зрозуміти всім, що й сільрада вже готова почати свою відповідальну працю. Правда, ані голови, ні секретаря ще не було, вони звикли приходити пізніше, але за те простягшись на весь зріст на лавці солодко спав комсомольський секретар Павло Мотора. Тільки вдосвіта, повернувшись від телефону, він не пішов додому, а лишився з дідом Корнієм добивати ночі в накурений кімнаті сільради.

Павло на всі молоді груди дихав у вісні. Одна рука йому служила подушкою, а друга лежала на кобурі револьвера. Тиха усмішка спалахувала на рожевому від молододі крові і морозу обличчі юнака.

Не встиг крамник відімкнути двері, як крамницю заповнили чоловіки, молодіці, дівчата.

— Зачекайте, добрі люди! Дайте хоч долівку підмести — благав крамник, молодий ще хлопець, якому свого часу не пофортунило в канцелярській роботі. Мріялося стати щонайменше секретарем сільради, а тепер доводиться навіть самому крамницю підмітати. Але чад образи вже давно вивітрився з молодого голови і лише іноді в час житейської скрути він широко ненавидів завжди галасливі, безцеремонні натовпи покупців.

— Чого товпитеся? Все рівно краму ніякого не привезли, — сердито кинув він у натовп.

— Виходить дулю з маком показали, — байдуже вставив один, що очевидно прийшов до крамниці лише з метою почути якусь новину.

Біля самого прилавку, спершись на нього вагою свого огрядного тіла, доскіпалася до крамника Кривулиха.

— І хусток не привезли?

— Ні.

— А на союзки там не перепало чогось?.. — почувся голос з чоловічого гурту.

— Купуй півлітра, Семене, вип'ємо, закусимо, ото тобі союзки й закаблукі будуть. Їй право!

— А щоб уже їх і п'явки спили, — незідомо на чю адресу авторитетно побажала Кривулиха і демонстративно повернулася спиною до прилавку.

— Та вони й зіп'ють, — швидко погодилася з нею друга.

— Кого це так, сестричкі? — виходячи до крамниці обізвалася середніх літ сухорлява і аж синя від морозу молодіця.

— Та вже ж не нас із вами, кумо Христе, а тих, що ото краму не дають, — відповіла, блискаючи очима сусідка огрядної.

Той, що перший нагадав про дулю з маком, глибоко затягся цигаркою і знову з неперевершеним спокоєм додав:

— А в Іванівці поліції тріщать від краму. Вчора був, так аж очі розбіглися.

— Іванівка ж на сто виконала, а ми на тридцяти двох топчемося, — пояснила Христя.

— Хе, порівняла, у Іванівці врожай, а у нас хто-зна що, — густим басом кинув хтось з чоловічого гурту.

— Так у них же й плян удвічі більший — не здавалася Христя. Кілька жінок вороже зіркали на неї.

„Завжди вона йде наперекір, як тільки до власті доходе“ — говорили ці погляди.

До прилавку, розштовхуючи жінок, просувався той, що згадав Іванівку.

— А ну, пустіть лишень. Позлягали на прилавок і не протовпишся. Може я щось купити хочу.

— Не штовхайтеся, дядьку, бо як штовхну, то аж за дверима носом заорете, — сміючись жартувала висока дебела дівчина.

— Та ти така, з тобою не берись,—погодився дядько, прокладаючи собі дорогу до прилавку.— А ну, тітко посуньтесь,— не дуже ввічливо він штовхнув Кривулиху.

— І-і-і господи, куди ж воно лізе,—проказала та ображено.

— Та де там ви, тітко, господа побачили? Це я, Миколіюк Семен Хведорович хочу тільки півлітра купити.

В гурті чоловіків засміялися.

— Правильно, Семене, бери півлітровку, а в мене стара пироги пече. Спряжемося та й поснідаємо.

— Ото тільки й нашого,— обізвався з гурту хрипкуватий бас.— Випити, закусити...

— Та пляни виконувати,— підхопив другий.

— Без кінця - краю,— додав ядовитий жіночий голос.

— Вірно сказала, дочко, про плян,—прошамкотів вже зовсім білий, зігнутий роками і працею дід Іванюта.— Канай, канай, а кінця не видно.

— Про вас і мови немає, діду. Вам вже не довго доведеться конати,—заговорила Христя, натякаючи на дідову старість.— А є такі, що довбнею не доб'єш, а вони теж „канають“.

— Язиком канає, а пшеничку в землю закопує,—кинув від прилавка Семен Миколіюк, одраховуючи гроші за півлітра.— А через отаких і чесним людям життя немає. Оце ж ішов купувати на союзки, а доведеться брати півлітра, бо товарів нам немає.

Згодом заговорили всі разом.

Зачеплено було найболючішу справу на селі.

Підвишувалися, аж до вереску жіночі голоси, поважно бубоніли чоловіки. І в цьому гаморі тяжко було спіймати основний настрій більшості. Тільки часто згадували молотьбу, жнива, іноді ракетною вихоплювалося з загальної хвилі голосів всім відоме число тридцять два, згадували Сукача, нового голову управи, хтось натякав на неправильне рахівництво в колгоспі, а всі разом, як завжди, були з усього незадоволені і виявляли це роздратованими голосами, різкими відрухами і енергійними спльовуваннями.

— А ну, тихше там, Керзон біжить,—кинув від дверей молодий парубок, що не встряваючи до дискусії натомість ретельно знищував насіння. Ця ходяча маслобійка справді сповістила новину, що примусила замовкнути і охолонути найгарячіших диспутантів.

— Гляньте, з кошиком! От бісова дичина...

— Мабуть, Моторі на похмілля.

— Після млина.

Нчого дивного немає в тому, що пригода в млині була вже загальновідомою на селі. Але останнім часом порушення заборони молоти траплялося так часто, що цьому не надавали особливого значення. А минулої ночі крутилися крила саме Кривулиного млина та ще в присутності Мотори. І люди знали, що, коли член управи колгоспу Кривуля та злигався вже з самим Моторою, або навпаки, то балачками тут не допоможеш. Проти такої спілки краще не виступати.

З розгону Керзон плигнув на піддашся і вузьким проходом, що утворився в натовпі, як переможець підійшов до прилавка. В крамниці запанувала тиша. Вся увага присутніх скупчилася тепер на поведінці Керзона. Здивовання, цікавість і пошана сплелися навкруги цього оригінального партизанового посланця.

Крамник, що не вперше мав справу з Керзоном, взяв у нього з зубів кошика і поклав на прилавок. Він хотів продемонструвати перед вдячною аудиторією всі здібності свого чотирьохногого покупця.

Очевидно Керзона взяла нетерплячка. Байдушність і повільність з якою крамник поставився до кошика, примусила його діяти активніше. Собака граційним скоком плигнула передніми лапами на прилавок і піднісши красиву голову в бік кутка, де виструнчилися зеленуваті півлітровки, тричі гавкнула досить таки рішуче і красномовно.

В крамниці злетів тріпотливий регіт.

— Не муч собаки, клади півлітра, та й усе!

— Розумна тварина, не взяла б її хвороба.

— Не собаку, а деньщика завів собі партизан.

— Четвероногая животная, а службу сполняє, як людина.

— Хіба Мотора не вивухре? Він скоро й теля по горілку посилатиме.

Але Керзон байдуже сприймав і образи, і компліменти. Він знав, що на його чекає господар і, вхопивши в зуби кошика з півлітром, з усіх чотирьох мчав додому.

Навздогін йому летіли вигуки, свист, тюкання. Кожний з присутніх хотів і собі взяти хоч невеличку участь в загальному піднесенні.

Тільки крамник витяг із шухлядки записну книжку і, послинивши олівця, самозаглиблено виводив трафаретне:

„15 січня партизан Мотора посредством собаки Керзона.

Півлітра 4 руб. і 75 коп.“

В крамниці не вгавали регіт і жарти.

Про хліб на хвилинку забули.

п'ять пісень

(з книги „ДОРОГА НА СХІД“)

I

За долинами й горами
білий попіл, білий камінь,
білий попіл, білий камінь
за долинами й горами.

Вийде вечір на околицю
зустрічати комсомольців,
що йдуть з полів бавовника
після спеки пізно ввечері.
І задумана околиця
зустрічає комсомольців.

За долинами й горами
поле білими шовками,
поле білими шовками
за долинами й горами.

А мулла за риж говорить,
хоч від рижу кожний хворий,
в лихоманці від болота
на килимі батько стогне,
а мулла за риж говорить,
хоч від рижу кожний хворий.

За долинами й горами
я і серцем і думками,
я і серцем і думками
за долинами й горами,

Не журись стара околиця,
я піду до комсомольців,
буду я бавовну пестить
на штанці і сорочки,
а увечері околиця
радо стріне комсомольців.

За долинами й горами
землю зборемо руками,
морок зборемо руками,
і з долинами й горами.

2

Час назустріч виходити Назокат¹
по кибитках² останні загасли огні.
На коні вороному до кішлака³
непомітно під'їхала ніч.
Я на тебе чекаю, моя дорога.
Я не тебе чекаю—виходь.

Вечірні долини й гори
приглушують кожний рух,
гострий місяць оре
хмар непорушний ґрунт.

Ми з тобою забули закон мулли,
на серцях уже стерлись його сліди,
Аллах збожеволів кривавий і злий,
задивившись на нас молодих.
Твої очі гарячі більше дають,
ніж часом затертий коран.

Вечірні долини й гори
приглушують кожний рух,
гострий місяць оре
хмар непорушний ґрунт.

А нам з тобою любов, Назокат,
а нам з тобою — все.

3

Хей за горою, за горою,
та й у тому лузі
виходили, привітались
чорнобріві друзі.

Хей, хей за горою
Зустрічались друзі.

— Я, тобі руки не стисну!
Плакати не вмію!

— Відступися, прошу чесно.
А ти скрутиш шию!

Хей, хей за горою
розмовляли друзі.

— Вона мене покохала,
Що, сліпий говорить?

¹ Назокат — ім'я дівчини.

² Кибитка — хата з глини.

³ Кішлак — село.

Та й кинджали задзвеніли—
аж здригнулись гори.

Хей, хей за горою
розпалаялись друзі.

Тільки курява знялася.
через гірські двері,
а із куряви обличчя
міліціонерів.

Хей, хей за горою
зупинились друзі.

І сидять зараз у прохолоді окремих кімнат
байські¹ підсвинки, а дівчина уже одружилась
з трактористом колгоспу імени Баумана.

4

Як тебе здолати? — міркував Емір,
Як тебе здолати? — міркував Евнер,
ти гармати топиш — піна виграва,
непокірний, непоборний,
розбишака Вахш!

Як тебе здолати? — думали діди,
Як тебе здолати? — думали батьки,
Ти каміння крешеш, піна виграва,
непокірний, непоборний,
розбишака Вахш!

Як тебе здолати? — думали сини,
як тебе пустати на поля свої?
Ти ліси винищуєш — піна виграва,
непокірний, непоборний,
розбишака Вахш!

Як тебе здолати нам більшовикам, —
є у нас машини і міцна рука.
Хай в пісках гарячих проросте трава —
непокірний,
непоборний,

розбишака Вахш!
Взяли екскаватор, взяли динаміт,
тільки в горах диких наша міць гримить,
і тече по наших зшитих рукавах
на поля бавовника

більшовицький Вахш!²

¹ Байські — куркульські.

² Вахш — бурхлива ріка на півдні Таджикистану, там зараз будуть велетенську ГЕС та зрошувальну систему. Це таджикська — Дніпрогес.

Днів проходить важка череда
 заливає долини вода,
 під ртками у нас пустеле,
 Вставай же дужче і зростай
 молодий Таджикистан!
 Хей молодий, молодий,
 як весняні сади,
 як розквітлі сади.

Вранці рушимо в путь далеку
 через вітер, дощі і спеку,
 Серце наше і мозок наш
 там, де ллється бурхливий Вахш
 Вставай же дужче і зростай,
 молодий Таджикистан!
 Хей молодий, молодий,
 як весняні сади,
 як розквітлі сади.

Нас Рустам поведе туди,
 нас Рустам² поведе молодий
 і відчує басмачів тропу
 і завзяття наше і запал.
 Вставай же дужче і зростай
 молодий Таджикистан!
 Хей молодий, молодий,
 як весняні сади,
 як розквітлі сади.

Під руками у нас пустеля
 цвіт бавовни пухнастий розстеле,
 тільки пісня соняшна лине
 і старий мулла нас не спине,
 Вставай же дужче і зростай,
 молодий Таджикистан!
 Хей молодий, молодий
 як весняні сади,
 як розквітлі сади,

Нас Рустам поведе туди,
 комсомолец молодий,
 серце наше і мозок наш
 там, де ллється бурхливий Вахш.

¹ Рустам — ім'я. Колгосп склав угоду з будівництвом на робітню силу. Рустам на чолі комсомольців піде вранці на Вахш, увечері колгоспний поет склав пісню на честь Рустама.

історія людства

Це було за тих незабутніх днів, коли вперше в нашій організації пролунало „від кудака до Маркса“, коли стіни зарясніли геніальним гаслом „Вчись навчаючи, — навчаючись, навчай“.

— Ти інтелігентний хлопець, — сказав мені Олекса. — Твій батько палітурник. У вас у хаті завжди було багато книжок, а добру пам'ять ти маєш. Тобі доведеться читати лекції з первісної культури...

Я вже рік, як не жив удома, а зустрічаючись на вулиці з батьком, завертав у найближчі ворота. Не те, щоб я його боявся. Мені просто не хотілося з ним зустрічатися, бо через те, що він був палітурник і користувався з найманої праці, мене в комсомолі називали інтелігентним хлопцем і завжди доручали робити такі речі, від яких крутиться голова, а очі рогом вилазять на лоба.

Щодо моєї пам'яті, то яка б вона не була феноменальна, а пам'ятати хоч одного рядка з книжок непрочитаних я не міг, хоч як і хотів би. Я завжди цікавився Фенімором Купером і комплектами „Навколо світу“ та „Всесвітньої панорами“, більше ніж первісною культурою, і це був перший випадок, коли мені довелося щільно підійти до цього питання.

В голову мені приходили еретичні думки, я вагався і не міг вирішити — що корисніше було викладати моїм товаришам з четвертого держмлина і механічних майстерень — проблеми первісної культури, чи чотири правила арифметики. Я навіть вирішив податися за розв'язанням цієї проблеми до Олекси, але вчасне згадав, що то даремна річ, що мені не пощасть відкритися від первісної культури, що ніякими мурами з таблиці множення тут не захиститися, і через те я одійшов від дверей Олексиного кабінету.

Бібліотека повіткому складалася з реквізованих поміщицьких книжок. Реквізовані шафи стояли вздовж стін і кризь позапорошені шкля тмляю горілі золочені корінці многомудрих томів. Книжки не вміщувались у шафах, лежали на вікнах, на підлозі по всіх закутках великої кімнати.

Тут ніколи не провітрювалося, кімната дхнула порохом, книжками мишами і людським знанням.

Чорнява дівчина — бібліотекарка намагалася до ладу привести ці скарби, але те було даремно намагання. Вона бралася заводити книжки до каталогу, обтирала сіренькою ситчиковою ганчіркою

порох з палітурок, розгортала книжку й завважала, що то дуже цікавий роман. Вона прочитувала перші рядки й не могла відкласти книжки, доки не закінчувала її читати. А що читала вона зі смаком, обміжковуючи кожну романтичну ситуацію, заглиблювалась у психологію героїв, співчуючи скривдженим і неавидячи ошуканців, — читання однієї книжки забирало в неї найменше три дні. Одне слово, з певністю можна сказати, що поки вона бралася заводити до каталогу третю книжку, на передніх двох встигав завестися грубий шар пороху.

— Чи немає у тебе чогось з первісної культури? — звернувся я до чорнявої дівчини.

Вона здивовано скинула на мене довгими віями й почала нишпорити в каталозі. Мені з перших кроків не щастило — вона заволодила книжки до каталогу саморобним бузиновим атраментом і пасьмо її, досить таки нерозбірливе, вже встигло вицвісти і зітертися.

— Тут не можна нічого розібрати, — прошепотіла вона, вжахнувшись. Я нахилився над каталогом, щоб допомогти їй. Чорне пасмо її шовкового волосся залоскотало мені щоку. Я теж нічого не міг розібрати в каталозі.

— Доведеться шукати в шафах, — зі드хаючи, швиденько одхилився я.

— Я тобі допоможу, — згодилася дівчина.

І ми вперше розкрили вікна книгозбірні. Не дворі буяла весна, вітерець залітав у кімнату і шарудів у папірцях на столі.

Скільки мудрости було в цьому весінньому подуві вітру, що залетів до непровітрюваної книгозбірні, де чорноволоса дівчина не могла дати собі ради з поміщицькими скарбами. Які ми вдячні були йому. Ми задихалися від повноти своєї молодости, гасло „від куцака до Маркса“ п'янило нас, і ми, озброєні ганчірками, стали перетирати палітурки оправлених у шкіру томів.

Але робота наша дуже мляво посувалася вперед, можна навіть сказати, що вона не зрушила з мертвої точки, бо якось щоразу, коли ми простягали руки до однієї книжки, її смугла ручка з плямочками бузинового саморобного атраменту на кінчиках тендітних пальців опинялася в моїх пальцях. Звичайно, це було на одну мить, потім ми знову смирно сиділи на підлозі, говорили про поточні завдання організації і я сумно вихвалявся своїм новим навантаженням з первісної культури. По тому ми важко зідхали й знову хотіли братися до роботи, але цього разу її чорнявий локон крутився коло моїх губів. Тоді ми мовчки вирішили, що будемо розбирати кожний окрему шафу. Хвилини з десять робота кипіла, але потім якось трапилося, що ми знову стояли коло однієї шафи й ніяково усміхалися коли наші руки випадково сходилися на палітурці творів імператриці Катерини II Великої...

... Імператриця Катерина Велика нічого не писала про первісну культуру. Вона жирувала з численними своїми фаворитами й гралася в освічений абсолютизм. Через це ми бралися на дальші розшуки.

На другий день наших розшуків дівчина сказала:

— Буржуазія не цікавилась питанням культури, вона визискувала трудящих і жила, як паразит. Ми нічого тут не знайдемо.

Я пробував їй заперечити, наводячи аргументи на доказ того, що буржуазна культура утворилася з крові й поту експлуатованих трудящих, але вона зробила з цього катастрофічний висновок, що в такому разі буржуазна культура є культура пролетарська.

Того ж таки дня мене зустрів Олекса і нагадав, що до першої моєї лекції лишається три дні й що я мушу йому подати тези. Ця новина так приголомшила мене, що я не спав ніч, а на ранок стримголом кинувся до бібліотеки. Чорнява дівчинка вже чекала на мене. Я розповів їй про тези й ми обоє засумували,

Але ми вперто шукали книжку з питань первісної культури. Все що найменш нагадувало нам цю дійсно нужденну й малопринатне добу в історії людства, ми одкладали на вікно, але, як потім виявлялося — жодна з книжок для мене не підходила. Частина була написана німецькою або французькою мовою, і єдине, що ми могли об'єднаними зусиллями в тих книжках розібрати, було слово культура в наголовку.

Інші книжки нас не задовольняли через те, що автори присвячували свою працю генералам, великим князям, а то й коронованим особам.

— Підлабузники... — Вирішили ми не користуватися з цих праць.

І саме тоді, як це і завжди буває, коли ми втратили рештки надії знайти щось підходяще, ми натрапили в темному закапелку найдалшої шафи десять томів Гельмгольтової „Історії людства“, і навіть зойкнули від несподіваної радості.

Цілий день забрало в нас переглядання малюнків, що їх таки чимало було в дев'яти грубезних томах. Нас уже не задовольняло повітря, що щедро лилося в навстяж розчинені вікна бібліотеки, нам було по п'ятнадцять років і, хоч Гельмгольт був ілюстрований, але ж заводитися з ним краще було десь на вільні, волі, а не в цій марудній бібліотеці, де навіть весняний вітерець не міг розігнати мишачого запаху.

Ми підхопили Гельмгольта й почимчикували до міського парку. І треба вам сказати, що ніхто так ніжно не притискував Гельмгольта до грудей, як ми; ніхто так ніжно не голубив його сап'янових корінців, ніхто таким закоханим очима не дивився на золотом вибите німецьке прізвище на палітурці..

Я простелив на молодій траві свою сіру шинельку, ми вместилися поруч і стали перегортати сторінки, зупиняючись на малюнках більш, ніж того вимагало від нас відповідальне і складне завдання.

Друзі дорогі! Скільки тих блискучих малюнків було в дев'яти томах — важко собі уявити. Були малюнки в тексті, штрихові кліше і фотографії, взяті на сітку, були фототипії на окремих аркушах і, нарешті, були кольорові естампи, відокремлені від тексту найтоншим цигарковим папером. Без сумніву тут було, на чому зупиняти свій зір п'ятнадцятилітнім комсомольцям, особливо, коли цю книгу

надруковано дрібнесенькими літерами і важко второпати, що саме треба вичитати за три дні з цих дев'яти томів, хоч тобі й допомагає чорноволоса дівчина з смуглими рученятами, заплямованими саморобним бузиновим атраментом.

Коли я зауважив, що в книгах багато цигаркового паперу, між нами виникло маленьке непорозуміння на ґрунті ставлення до того ж таки чудового паперу... Я цілком логічно доводив своїй товарищі, що малюнки видруковані вже давно, фарба на них протряхла, ось вона може помацати рукою, щоб пересвідчитися, вона зовсім не береться — й тому цигарковий папір надаремно лежить у книзі, треба його звідти видерти й презентувати нашим куріям, що скручували цигарки з газети, або з губкомівських тез, — і те, і інше, на мою думку, шкідливо впливало на їхні організми, так потрібні для революції. Чорноволоса моя дівчина обурювалася від цих еретичних зазіхань на бібліотечне майно і доводила мені, що треба бути культурним, що мені бракує культури...

Тут ми знову згадували за культуру, і знову безнадійно переторгали сторінки дев'яти томів.

Надійшов вечір, ми зголодніли, треба було рушати додому. За ці недовгі дні ми такими великими друзями стали, ніби вік звікували разом, і так добре одне одного знали, що одному варто було помислити про щось, як інший вже згадував його думку. Побравшись за руки, ми вирушили до міста й зустріли Олексу.

— Пам'ятай, що тобі залишилося два дні... Як твої справи — сказав мені Олекса. — Тези готові?

Я, згубивши очі, почав нищпорити по кешенях, шукаючи мітичних тез. Моя товаришка дивилася своїми зляканими очима то на мене, то на Олексу й чекала розв'язки.

— Я оце саме хотів їх тобі подати... промимрив я червоніючи — Кхм, де ж вони запропастилися... От біда! І для чого це в людини буває стільки кешень не розумію?..

Мій вигляд нічого не сказав Олексі й за хвилину ми з чорнявою, знову побравшись за руки, йшли до міста. Я ж казав, що ми були друзі, тому ми весело сміялися над цією пригодою з тезами й на всякі лади обговорювали її смішні подробиці.

— Як ти йому сказав?! — сміялася моя товаришка, і я теж заходився сміхом, повторював:

— Мабуть, я їх забув у комуні, не могли ж вони загубитися...

А найбільше книжки — така сила солідних розміром книжок — дуже вплинула на Олексу.

Так ми сміялися, йдучи до міста, бо ми ж були наче споконвічні друзі, але всеж таки щось виняткове й дивне було між нами, що примушувало нас часом змовкати на півслові й, глянувши одне на одного, відвести погляд і, байдуже зідхнувши, переводити несподівано розмову на сторонні речі, що нам впадали на око.

Так легковажно й безжурно проводили ми час тоді, коли організація викинула гасло „вчитися навчаючи і навчаючись навчати“ — і мені випало бути одним з піонерів цієї великої кампанії, що

розтяглася потім на багато років і в умілих досвідчених руках стала могутньою зброєю.

Але такі реї завжди приходять на думку потім, тоді весняний вітерець підхопив нас, як два аркушки біленького паперу, і закрутив, завихрив, затуманив нам розум і волю, весняний вітерець нашого хлоп'яцтва, п'який і безтурботний...

Голодна молодість горіла в наших поглядах того дня, коли ма-ла відбутися моя перша лекція. Ми знову завіялися до парку. Ми вибрали собі затишний куточок під старезним високим дубом, що нахилився потужне вузлувате, як пальці старого діда, гілля просто в пахучий ярк. Ярк прорізував старий парк і на дні його з камінця на камінець бігла прозора й холодна вода, прозора, як наша молодість, і холодна, як спогади про неї.

Ми зовсім не могли читати.

Між вузлуватим сплетінням дубового гілля горіло весняне небо. В ярку розквітали трави. Чорноволоса дівчинка сиділа коло мене, й рука її лежала в моїй руці. Ми дуже мало говорили, здається, що ми навіть десять слів не вимовили за весь день, аж поки зглянулись, що вже вечоріє. Тоді вона злякано прошепотіла: — Тобі ж сьогодні лекцію читати...

Як гаряче закалатало моє серце, ніби зовсім зупинилось на мить, а потім знову застукало швидко — швидко, швидше, ніж я став перегортати сторінки історії людства, в марній надії щось запам'ятати, знайти хоч одне слово, що за нього можна було, зачепитися. З ярка виходив вечір і струмок на дні його глузливо щось бурмотів. Це ж там, у повіткомі вже зібрався гурток, товариші з четвертого держмлина і механічних майстерень уже чекають, я зовсім забув про них. Я навіть не думав про них цілі дні, з якої причини — мені соромно й тепер признаватися, але це історичний факт, і я не можу його обминути. Я заслугував на привселюдне каяття і можете мені призначити яку завгодно кару. Я навіть боявся згадати про те, що, мені вже треба йти. Тоді моя чорноока товаришка закрила книжку, прийнявши мою руку з випадкового малюнку, що кинувся мені в вічі — це був Бенарес над Гангом, чудові будови втопали в соняшному сяйві, сходи йшли до води, на сходах сиділи жінки в сліпуче білих убраннях, у річці обмивалися стрункі, смагляві індуси, а на березі палали вогнища, то горіли трупи мертвих.

— Йди, — сказала моя товаришка таким голосом, що його чуєш тільки раз на життя. І вона поклала мені під руку том „Історії людства“, саме той, що я оце дивився на нього. — Йди, — прошепотіла вона і поцілувала мене в губи...

І вже її не було. Як вона швидко зникла, підхопивши решту томів Гельмгольца; я навіть і не бачив у який бік вона побігла.

І яка самовпевненість народилася в моєму серці в ту ж мить. Як прудко біг я до повіткому, притиснувши до грудей „Історію людства“. Як радісно сяяли мої очі, коли я вскочив у кімнату, де вже чекали товариші з четвертого держмлина та механічних майстерень.

Олекса зустрів мене вигуком:

— Ти акуратист! Ми думали, що ти запізнишся...

Він навіть не спитав за тези. Я мусив підійти до столу, покласти „Історію“ людства“ і розгубитися. Товариші—їх було чоловіка з двадцятiero—зсовували стільці, вигідно вмошувалися, кажикиали й готували олівці та зошити.

Де поділася моя самовпевненість, де поділася моя сила волі і неухильна віра в мою зорю, що неодноразово вивозила мене з ще більш складних історій, ніж оця історія людства? Я стояв розгублений і на знав з чого почати. Я не міг знайти жодного слова, що мало б бажання впасти мені з язика, всі слова склали змову проти мене, вони дико крутилися в мене в голові і лише двоє виринало з моря дикого хаосу—„первісна культура“. А про неї, якраз я нічого й не знав. Я зводив очі до стелі й по тому починав дивитися на підлогу, я блукав очима по стінах й виглянув у вікно: вулицею до повіткому наближалася моя чорноволоса товаришка, вона несла решту томів „Історії людства“, вона згиналася під вагою „Історії людства“ і в моїй пам'яті яскраво викликала спогад про перший поцілунок, що ним обдарувала мене дівчина прийнявши руку мою з книжки, розгорнутої на тій сторінці, де Бенарес над Гангом купається в золоті індійського сонця.

Я рішуче розгорнув „Історію людства“, знайшов Бенарес і, високо піднявши малюнок, показав його своїм здивованим слухачам.

— Ось ви бачите перед собою первісну культуру. Річка звється Ганг, а місто Бенарес. Так і можете записати, я відповідаю за свої слова. Це все разом знаходиться в Індії. Індія—великий півострів на азійському суходолі. Там живуть індуси. Культура у них перевісна. Справді, ви подумайте, ось двоє купуються в річці, а річкою пливе мертвяк, це ви можете бачити з того, що в нього очі закриті. Може мертвяк хорів на холеру—в Індії це часто буває... Від цього може бути пошесть. Культурні люди так не роблять.

Надаремно я в ту мить не глянув на Олексу. Може, я саме тут спинив би свою лекцію. Але я дивився на двері кімнати, передчуваючи, що ось-ось вони відчиняться і зайде моя товаришка. Вона дійсно зайшла, що надало мені ще більше сили, і я продовжував.

— Тепер дивіться далі...

Мої слухачі задікавлено повитягали голови до малюнка, а я кожному підносив його й пропонував дивитись.

— Ось вони розклали вогнище і палять трупи. Хіба культурні люди палять трупи? Та не в цьому справа. Ці індуси ховають свою матір, а хіба хтось з них плаче? Ніхто жодної сльози не пустив. Вони дикуни і їм не шкода.

В цю мить залунав голосний, дзвінкий, й непідроблений сміх, я зупинився на півслові, глянув, — аж то сміялася моя товаришка, вона аж заходилася, сльози бігли їй по щоках, вона витирала їх кулачком і реготалася чим далі дужче... І не тільки вона реготалася. Всі мої товариші почали реготати. Всі хлопці й дівчата з

четвертого держмлина і механічних майстерень реготалися, неса-
мовито гупаючи ногами об підлогу, щоки їм трусилися од сміху.
Олекса навіть почав потихеньку визгати, отак—і-гі ха-ха-ха-ігі-ігі...

Я стомлено закрив книжку, поклав її на стіл, а сам одійшов
до вікна. Така серйозна тема, а вони регочуться... Чудаки. Не ро-
зумію...

Аж ось тут підвівся Олекса:

— От гам, — інтелігентний хлопець, — сказав він, стримуючи
сміх і стукаючи олівцем по столі, — доручай йому робити лекції...

— Лекції! — заревли хлопці й дівчата, і кімната знову втопилася
в зливні реготу.

Але мені не хотілося сміятися... я потихеньку вислизнув з
кімнати і зник на чонівському сіновалі. Туди рідко хто навідувався,
і я міг досхочу плакати від сорому й ганьби. Я навіть добре за-
снув, наплакавшись, а прокинувся від того, що чиясь ніжна рука
гладила мені волосся... Як вона взнала, що я тут?

— Вибач, що я сміялася... — прошепотіла вона, і ми злізли з
сіновалу.

Благословлялось на світ і ми, побравшись за руки, пішли через
місто. Я провів її додому, а сам, не насмілюючись прийти до ко-
муні, повернувся на сіновал і заснув, як убитий...

23-IV-32.

Харків

дівчина—каменярь

Знаю, знаю — занадто просто:
Кожен ранок виляється у вечір,
Але крил ранкових радість росту
І крізь ніч твої почують плечі.
Двадцять літ... На кучерявий промінь
Нанизалась усмішка весняна,
І береш в свої пругкі долоні
Сонця руку ти таку багряну.
Хай під ноги осінь жовклим листям,
Хай туман сьогодні сліз не вітер,
І од блискавок гарячі вістря
Дощове порвав намисто вітер.
Хай!
До тіла липне мокрий фартух.
„Ще цеглину!.. Ще! і ще! і ще!“
Несучи свою маленьку варту,
Ти несеш свою велику честь.
Виростає велетень-фундамент
З-під таких швидких і певних пальців.
Поруч ось лице і далі, далі...
Ти і я, і всі ми, всім нам двадцять.
Дім республіки. Дім юної країни.
„Ще цеглину! — Ще-е!“ — відносе вітер.
Треба. Треба встигнути до зміни.
То нічого, що туман сьогодні сліз не вітер.
Хай в калюжах спить осінній вечір.
Знаю, знаю: всі ми комсомольці...
І кладе з усмішкою на плечі
Нам багряну руку сонця.
Ну і ти одна з нас — юна і гаряча
(Синій фартух у смужках вогких) —
Я люблю тебе тому, що бачу
Наш вогонь в очах твоїх палких.